

НЕМАЊА ПАНТИЋ*

Факултет за хотелијерство и туризам у

Врњачкој Бањи

АЛЕКСАНДАР ЖИВКОВИЋ

Економски факултет

Београд

УДК 330.8:330.341

Прегледни рад

Примљен: 21.08.2020

Одобрен: 26.09.2020

Страна: 593-600

МАКРОЕКОНОМСКА АНАЛИЗА КРИЗА ХИПЕРПРОДУКЦИЈЕ У ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ

Сажетак: Период великог економског пада који бележи прву деценију 21. века, познат као велика рецесија или светска економска криза, чије су претходнице америчка финансијска криза 2007/08 и америчка хипотекарна криза 2007-09. је манифест на глобалном нивоу који је у различитом интензитету захватио многе земље, па обим и обухваћеност као и ток истих, зависи од земље до земље. Корени финансијских криза, које ће временом прерасти у глобалну и економску кризу, датирају из периода експанзивног раста још 2003-2007. године. И данас, бележе се резултати предузимања ефективних мера у борби за опоравак привреда свих земаља који је талас кризе захватио. Банке Европе које су биле активни учесници на хипотекарном тржишту САД, постају захваћене кризом, која се разлива ван граница САД. Западни Балкан је осетио пад економског аутопута и раст незапослености, с чиме се и даље бори, нарочито земље попут Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније и Албаније.

Кључне речи: економска криза, финансијска криза, земље региона

Увод

Конкурентност се може посматрати на нивоу читавих националних привреда, индустријских грана и сектора, као и на нивоу појединачних производа. Полазна тачка у остваривању конкурентности целокупне националне економије су цене и квалитет инпута. Веома висок ниво утицаја на конкурентност пољопривредних производа у Републици Србији имају макроекономски фактори који опредељују општи пословни амбијент за развој пољопривреде и њену конкурентност у целини (Birovljević et al. 2010: 158).

Период кризе оставља снажан утисак на макроекономску групу фактора, те стога долази до промене у методологији. Многе земље су тежиле да надокнаде изгубљене капацитете и предузму мере унапређења привреде, за разлику од Србије, која у периоду од 2008-2009. године предузима низ реформи како би се унапредила конкурентност привреде која је драстично почела да се сма-

* nemanja.pantic@kg.ac.rs

њује, али како ни једна није спроведена до краја, то је оставило трага и на садашњи потенцијал раста. Након увођења кредитног рејтинга земље, показује лош пласман и самим тим смањује просечну оцену макроекономских фактора.

Утицај светске економске кризе у Србији

Ефекти Светске економске кризе су у великој мери видљиви на тржиштима капитала широм света, па тако и у Србији, чије је финансијско тржиште, иначе неразвијено и недовољно ликвидно, додатно оптерећено ефектима светске кризе (Sanačanić et al., 2019: 79).

Светска економска криза свакако има значајан негативни утицај на стање привреде у Србији. Међутим, погрешно је све финансијске тешкоће српске привреде везивати за глобалну кризу, а још већа грешка била би очекивање да ће сви њени проблеми бити решени престанком светске економске кризе. Наша привреда се налази, слободно можемо рећи, у вишедеценијском суноврату. Њени акумулирани губици су се у последњих седамнаест година повећали са 3,8 милијарди динара на 2.462 милијарде динара или 648 пута (Andrejić et al., 2014: 103).

Процес транзиције привреде и индустрије ка отвореној тржишној економији почиње од 2001. године када су многе реформе имале за циљ стварање модерне тржишне привреде и интеграцију у европске и светске економске токове (Mihajlović et al., 2014: 978).

Србија је у процесу фундаменталне промене своје привредне структуре. Претходни модел привредног раста завршио се са глобалном финансијском кризом 2007/2008 која је открила неодрживу природу раста базираног на увозу и потрошњи који је био на делу од 2000-те године. Потребан је преокрет у правцу инвестиција и извоза, уз већу конкурентност и главнину раста у разменљивом делу БДП (Milosavljević et al., 2019: 11). Од 2008. године, међутим, Србија је мање више у привредној стагнацији, прошавши од тада кроз три рецесионе године. Инвестиције су још увек недовољне и привредни раст је испод очекивања. Фискална консолидација је током 2016. године почела да даје важне резултате, уз постепено оживљавање раста али још увек испод регионалног просека (Joldić et al., 2018: 57).

Српска економија у свом развоју, зависи претежно од величине увоза и могућности задуживања земље. Да би овакав модел успешно функционисао, у зависности од расположивих страних средстава плаћања, неопходан је довољан прилив страног капитала. По неким незваничним подацима, прилив који Србија бележи по основу страних директних инвестиција, разних донација, спољног дуга и дела приватизационих прихода, је 76 милијарди долара. Раст БДП-а заснивао се на унапређењу конкурентности, продуктивности, иновативности, инвестицијама, штедњи и извозу.

Табела 1. Најважнији макроекономски индикатори Србије, 2008-2013 године

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
БДП у мил евра	35,7	32,4	31,5	35,4	33,6	36,4
Стопа раста БДП-а	5,7	-2,7	0,7	2,0	-0,7	2,9
Јавни дуг у мил ЕУР-а	12,6	18,5	16,4	14,7	17,7	20,1
Јавни дуг у БДП-у	26,8	30,9	39,5	42,8	52,9	56,0
Незапосленост	13,6	16,1	19,2	20,3	23,9	22,1
Извоз роба и услуга	18,2	-16,1	18,3	17,1	2,9	21,5
Увоз роба и услуга	18,1	-28,3	8,7	15,7	3,1	4,7
Курс дин. према евр	81,4	93,9	103,0	101,9	113,3	113,1
Просечне зараде у евр.	402,0	337,8	331,8	372,5	366,1	388,5

Извор: <https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/index.html>

Услед кризе долази до мањег прилива стране валуте, која је у комбинацији са растућом инфлацијом довела до слабљења домаће валуте. Интервенције НБС су резултирале само у успоравању губљења вредности динара. Ово и није било изненађујуће, с обзиром на кумулативан пораст цена у периоду од 2005.-2008. за 30%, док је курс динара у овом периоду ојачао за око 10%. Како иза овог гепа није стојала „јака“ привреда, јасно је да је било питање временског тренутка када ће доћи до елиминисања овог гепа (Dimitrijević & Fabris, 2012: 407).

Табела 2. Најважнији макроекономски индикатори Србије, 2014-2019 године

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
БДП у мил евра	35,4	35,7	35,7	39,1	42,8	45,9
Стопа раста БДП-а	-1,6	1,8	3,3	2,0	4,4	4,2
Јавни дуг у мил ЕУР-а	22,7	24,8	24,8	23,2	23,0	23,9
Јавни дуг у БДП-у	66,2	70,0	67,8	57,9	53,7	52,0
Незапосленост	19,2	17,7	15,3	13,5	12,7	10,4
Извоз роба и услуга	3,7	8,8	10,5	11,1	9,6	10,5
Увоз роба и услуга	1,8	3,0	5,1	14,0	13,0	10,7
Курс дин. према евр	117,3	120,7	123,1	121,3	118,2	117,8
Просечне зараде у евр.	379,8	367,9	374,5	383,9	419,7	465,9

Извор: <https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/index.html>

Србију као и све транзиционе државе прати проблем хроничног дефицита спољнотрговинске размене и последичне платнобилансне неравнотеже. Светска финансијска криза је Србију увела у рецесиону зону и довела до ати-

пичних промена у платном билансу у виду смањења спољнотрговинског и текућег дефицита (Прдић, 2018: 378). Светска економска криза је имала веома снажне реперкусије на девизно тржиште Србије. Смањење девизног прилива по основу добара и услуга, СДИ и дугорочних кредита, као и панично повлачење девизне штедње из банкарског сектора 2008. године, утицало је на повећање девизног курса. Оваква кретања девизног курса су се одразила и на платни биланс и то наглим смањењем увоза роба и услуга, увећаним коришћењем трговинских кредита и редуковању одлива по основу доходних трансакција и портфолио инвестиција (Simić et al., 2019: 19). У условима екстерне презадужености, Србија у посткризном периоду финансирање дефицита платног биланса мора обезбедити из реалних извора, пре свега привлачењем директних страних инвестиција и уравнотеженим задуживањем на међународном тржишту капитала уз непромењени ниво увоза (Krstić & Krstić 2019: 14).

Са кризом која достиже своје размере и инфлацијом, долази до смањења домаће валуте и самим тим мањег прилива стране валуте, па Београдска берза доживљава свој крах, након повлачења страних инвеститора. Банкарски сектор је свакако најтеже био погођен кризом, услед чега је дошло до следећих последица (Dimitrijević & Fabris, 2012: 408):

1. Виши ниво активних каматних стопа. Истовремено више каматне стопе увек више значе и мањи ниво домаћих инвестиција;
2. Виши ниво пасивних каматних стопа. Раст пасивних каматних стопа је сигнал угрожене ликвидности банака;
3. Мања понуда кредита – додатно утиче на опадање цена некретнина и акција, а фирмама отежава финансирање производње, што је временом довело до неликвидности;
4. Раст нееквивалентне активе – извесно је да један број предузећа услед значајно отежаних услова пословања неће бити у могућности да врати своје кредите, што ће водити расту неликвидне активе код банака;
5. Повлачење депозита – До сада је становништво повукло преко једне милијарде евра девизне штедње, али је интервенција Владе Србије и гарантовање штедних депозита деловала умирујуће на становништво.

Континуитет кризе и њени ефекти на привреду земаља, зависи од мера и инструмената које се предузимају ради превазилажења исте. У зависности од примене монетарних и фискалних мера и њихових ефеката у великој мери ће зависити временски период односно рок у којем ће дате мере и исказати своје ефекте.

Утицај светске економске кризе у Хрватској

Привредна кретања условљена светском економском кризом у Републици Хрватској првобитно се показала заустављањем привредног раста, смањењем производње и потрошње, као и падом БДП-а од 5,8% (Državni zavod za statistiku, 2010: 44). Период до 2001. године и период од 2002-2005. Године, је оставио снажан утицај на Хрватску, која почиње да се котира од средње, до

високо задужене земље. Како је порасло кредитирање приватног домаћег сектора приватним из страних извора, спољни дуг је у периоду од 1999. до 2005. растао по просечној стопи од 16% на годишњем нивоу, а током 1993. године износио је 14,4% БДП-а, након чега је изузетно порастао 2010. године (Domazet, 2010: 7).

У погледу Хрватске, многи су сматрали да ће последице светске економске кризе највише одразити на сектор туризма, грађевинарства и на предузећа која су извозно оријентисана као и да ће приходи благо опадати у 2009. години. да ће се јавити проблем у отплаћивању старих кредита. Иако су у Влади Републике Хрватске заступани ставови да је финансијски сектор стабилан, Хрватска је, можемо рећи, једна од највише погођених земаља региона. У периоду од 2009-2013. године, бележи други највећи кумулативни пад у државама Европе, када је остварила пад од 12,3% БДП.

Током 2009. и 2010. године дошло је до пада реалне потрошње по домаћинству од скоро 10% као резултат пада нето реалних доходака, што се одразило и на смањење обима увозних добара (HNB 2010: 12). Економски индикатор који указује на висину употребе страних финансијских извора представља разлика између домаћих инвестиција и домаће штедње. У Хрватској је наведена стопа, израчуната у процентима БДП-а, константно у негативном тренду и током 2008. године износила је 10,9%, а 2009. године 6%. Свакако задуживање од страних инвеститора, које је неопходно за развој и превазилажење бројних потешкоћа, може имати ефекта само ако нису усмерене исцрпљивању својих капацитета у текућој потрошњи, већ су дугорочно рентабилне. Износ инвестиција у Хрватској је био изразито висок у односу на улагања у привреду током периода од 2003. – 2008. године када је уложено око 26% БДП-а.

Такође, од 2009.-2013. Године, Хрватска је имала и најмању стопу запослености унутар држава ЕУ, од 52,6 %, а крајем 2014. године, је имала стопу незапослености од 22,7%, па је Хрватска сходно овоме, имала сличну стопу незапослености као и Србија у том периоду.

Током 2008. године остварена је висока стопа запослености, која је износила 44,4% и била је већа у поређењу са претходним годинама. Током 2009. дошло је до смањења запослености за 4,1% односно угасило се свако двадесет и пето радно место. У задњем кварталу 2009. године за сваки 1% смањења БДП-а формална запосленост се на годишњем нивоу смањила за 0.86%.

Пораст незапослености је посебно погодила старосну популацију у размаку од 15 до 34 године. Према подацима који су доступни на Еуростату (за трећи квартал 2011.), Хрватска се налази на трећем месту по висини стопе незапослености младих која износи 34.5% одмах иза Грчке са 45,8% и Шпаније од 47,8% (Milojević & Mihajlović, 2019: 24).

Утицај светске економске кризе у Словенији

Сведоци смо да је криза оставила велике последице на економију многих земаља региона, о чему сведочи статистика, цифре и велики издаци, Готово да

не постоји привредна грана која није осетила овај снажни талас који се прелио из финансијског сектора у производни сектор у САД-у и као што је један економиста рекао “САД су добиле кијавицу, а свет запаљење плућа.” Иако су предузимане мере за опоравак светске привреде, Западни регион Балкана, се уназад бори са несташицом индустријских производа и високо задуженим приватним сектором, а Словенија губи ток са динамичнијим економијама других земаља, услед политичке нестабилности, превелике задужености и повећањих камата.

Иако је од 1993-2008. године у Словенији је БДП пер capita порастао у просеку за 4,5% годишње од 2009.године Словенију су захватиле енормне кредитне кризе, а ток кредита је усмерен у погрешном правцу. То је и разлог зашто је дошло до банкротирања многих финансијских институција и фокусирање на коришћење консолидацију власништва уместо за реструктурирање и техничка побољшања.

Када је 2009.године БДП пао за 7,9%, јер је Влада безуспешно предузимала мере за спречавање кризе, наступило је расуло, те је до 2012.године Словенија удвостручила рецесију. Висок дефицит и јавни дуг, који се удвостручио од почетка кризе и пораст стопе незапослености са 4% на 10% довео је до затварања многих фирми и гашења појединих сектора.

Словенија се опоравила и достигла БДП 84% и показала да је испред многих земаља које су обавијене кризом у том периоду, али свакако као чланице ЕУ, Фонд ЕУ је итекако потребан привреди ове земље да надокнади и превазиђе изгубљено.

Утицај светске економске кризе у земљама Балкана

Светска финансијска криза ником није остала дужна, па је снажне последице осетила БИХ. Крајем 2008.године долази до пораста каматних стопа, што је за директну последицу имало смањење могућности кредитирања привреде становништва. Од тренутка избијања економске кризе долази до смењивања позиција конкурената, па је тако Хрватска заједно са Србијом губила своју конкурентност, а а Црна Гора и Албанија су се успешно котирале. Босна и Херцеговина је 2009. године у односу на 2008. годину погоршала своју конкурентску позицију, а потом је 2010. године остварила побољшање. Црна Гора је поправила свој ранг у посматраном периоду за 16 позиција, Македонија за 10 позиција, а Албанија је чак успела да побољша свој ранг за невероватних 20 позиција (Stojiljković, 2014: 128).

Сходно конкурентности, на претпоследњом месту, 2010. године налазила се Србија, испред Босне и Херцеговине. Са Хрватском у периоду 2008.-2010. године је погоршала свој пласман према глобалном индексу конкуренције (ГЦИ) за 11 односно 16 места, а Босна и Херцеговина је успела да достигне своје место за 5 позиција.

Закључак

Тренутак када економије земаља широм света показују негативне трендове привредне активности, а БДП негативно изражен, довео је до дисхармоније која је узимала маха из дана у дан. Николај Кондратијев је први дошао до закључка у економској теорији да је привреда подложна економским циклусима, који се временом ритмично понављају.

На самом почетку кризе, Србија је изгубила своју позицију и остварен је пад просечне оцене са 3.9 у 2008. години на 3.84 у 2010. години. У том периоду, конкурентност Србије у односу на макроекономске факторе је погоршана, осим у секторима попут инфраструктуре, здравства, основног образовања и високог образовања и обуке.

Упркос фактору корисника мобилне телефоније, где се Србија добро пласира, развој других инфраструктурних фактора заостаје, попут оцене стања српских путева који показује минималан напредак, тако да је она износила 2.5 у 2010. години, што је побољшање од 0.1 у односу на 2008. годину. Погоршано је стање у односу на железнице, а просечна оцена је 2010. године износила 1.7 у односу 1.9 колико је износила 2008. године.

Литература:

1. Andrejić, M., Todorović, V., & Kolarski I. (2014). *Uticao svetske ekonomske krize na privredu Republike Srbije*, Vojno delo 66(3), 97-109.
2. Birovljev, J., Ćetković, B., Vukmirović, G. (2010). *Perspektive unapređenja konkurentnosti poljoprivrede Srbije u procesu (re)industrijalizacije*, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Subotica.
3. Dimitrijević B, Fabris N. *Ekonomska politika – teorija i analiza*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2012.
4. Domazet, T. (2010). *Nova paradigma razvoja ekonomske politike*, Zagreb.
5. Državni zavod za statistiku, *Statističke informacije*, Zagreb, 2010.
6. HNB, *Godišnji izveštaj* (2010), 12.
7. Joldić, N., Vasiljević, S., & Krstić, S. (2018). *Globalne ekonomske krize kao posledica kapitalizma*. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 4(1), 52-62.
8. Krstić, S., & Krstić, D. (2016). *Uloga menadžmenta preduzeća u kriznim situacijama*. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 2(1), 11-17.
9. Mihajlović, M., Krstić, S., Šegrt, S., Pavlović, D., Jovanović, D., & Simeunović T. (2016). *Economic analysis of the influence of milk market concentration on procurement efficiency in the defense system*. *Ekonomika poljoprivrede*, 63(3), 973-986.
10. Milosavljević, S., Pantelejić, Đ., & Međedović, D. (2019). *Primena i mogućnost unapređenja ekonomskih činilaca u realizaciji održivog razvoja*. *Održivi razvoj*, 1(1), 7-14.
11. Milojević, I., & Mihajlović, M. (2019). *Primena metoda ocene investicionih projekata u javnom sektoru*. *Oditor - časopis za Menadžment, finansije i pravo*, 5(1), 19-31.
12. Narodna Banka Srbije, dostupno na <https://www.nbs.rs/internet/cirilica/index.html>
13. Prdić, N. (2018). *Efikasnost upravljanja investicijama*, *Kultura polisa*, 15(37), 371-383

14. Sanačanin, B., Perić, G., & Stojilković, M. (2019). *Cultural-historical resources as initiators of tourism development in Sremski Karlovci*, *Hotel and Tourism Management*, 7(2): 77-85.
15. Simić, N., Kosumi, T., & Jialiang, Y. (2019). *Regulatorni instrumenti održivog razvoja*, *Održivi razvoj*, 1(1): 15-26.
16. Stoilković, S. (2014). *Svetska ekonomska kriza i tranziciona recesija u Srbiji*, *Ekonomski fakultet*, Kragujevac.

MACROECONOMIC ANALYSIS OF THE HYPERPRODUCTION CRISIS IN DEVELOPING COUNTRIES

Summary: A period of great economic decline marking the first decade of the 21st century, known as the Great Recession or World Economic Crisis, preceded by the US Financial Crisis 2007/08 and the US Mortgage Crisis 2007-09. is a manifesto on a global level that has affected many countries in varying intensity, so the scope and coverage as well as the course of the same, depends on the country. The roots of the financial crises, which will eventually turn into a global and economic crisis, date back to the period of expansive growth in 2003-2007. Even today, the results of taking effective measures in the fight for the recovery of the economies of all countries, which was hit by the wave of crisis, are being recorded. European banks, which were active participants in the US mortgage market, are becoming affected by the crisis, which is spreading beyond the US borders. The Western Balkans have seen a decline in economic output and rising unemployment, which it continues to struggle with, especially countries such as Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Macedonia and Albania.

Key words: economic crisis, financial crisis, countries of the region